

Mariusz Twardowski

dr inż. arch., Politechnika Krakowska

BRASILIA – EKSPERYMENT URBANISTYCZNO- -ARCHITEKTONICZNY PO SZEŚĆDZIESIĘCIU LATACH

Streszczenie

Kiedy w 1956 roku Lucio Costa przy pomocy Oscara Niemeyera rozpoczął pracę nad planami urbanistycznymi nowej stolicy państwa w samym środku Brazylii, Brasilia była niepozornym miasteczkiem ze 140 tysiącami mieszkańców. Obecnie, pod względem liczby mieszkańców, jest czwartą metropolią Brazylii. Czy życie w Brasili jest wygodne i przyjazne dla dzisiejszego mieszkańca? Czy Brasilia pozostała miastem, w którym działają poprawnie jedynie ministerstwa i jednostki rządowe? Jaki wpływ mają budowle Niemeyera na życie mieszkańców? Niemeyer projektował w mieście w zasadzie budowle spektakularne, czy można przyjąć, że dla tysięcy przybywających do miasta za pracą i lepszym życiem z całej Brazylii budowle te nie mają znaczenia? Czy z perspektywy 60 lat (w 1960 r. Brasilia stała się oficjalnie stolicą Brazylii) można uznać, że unikatowy na światową skalę eksperyment się udał? Czy proces tego eksperymentu już się zakończył? Jak patrzeć na miasto, w którym mimo że głównego architekta już nie ma, kolejne jego budowle wciąż powstają? Co czeka miasto, które przewidziane zostało w eksperymencie na 500 tysięcy mieszkańców, a jest zamieszkiwane przez prawie 3 miliony osób? Czy można na powyższe pytania odpowiedzieć? Może należy poczekać kolejne 60 lat, by znaleźć na nie odpowiedzi? Mimo wielu zastrzeżeń do proponowanych tu rozwiązań, *Plano Piloto* Brasili uznać należy za znakomitą inspirację i przykład dla kolejnych pokoleń urbanistów i architektów.

Słowa kluczowe: Brasilia, Oscar Niemeyer, Lucio Costa, eksperyment urbanistyczno-architektoniczny, Brazylia

Brasilia – Urban and architectural experiment after sixty years

Abstract

When in 1956 Lucio Costa and Oscar Niemeyer began working on urban plans of a new capital city in the middle of Brazil, Brasilia was a modest town with 140 thousand inhabitants. Now, this city is the fourth biggest metropolis of Brazil. Is life in Brasilia comfortable and friendly for inhabitants today? Is it true, that only ministries and government agencies work well in Brasilia? What impact have Niemeyer's buildings on people life? Can it be assumed, that for thousands of incomers from all over Brazil coming to the city for work and a better life, spectacular buildings designed by Niemeyer have no meaning? Is this unique experiment, from the perspective of 60 years successful? Is the process of this experiment over? How we can watch the city, where the main architect is gone and another of his buildings are still constructed? What consequences can expect the city which was provided for half a million habitants and now there are nearly 3 million citizens? Why are there so many controversies of researchers about Brasilia? Or maybe it is impossible to answer above questions yet? Maybe we should wait another 60 years to find the answers? Despite many objections to the proposed solutions, we can assume, that Brasilia's *Plano Piloto* can be a great inspiration and example for future generations of urban planners and architects.

Key words: Brasilia, Oscar Niemeyer, Lucio Costa, urban and architectural experiment, Brazil

Wprowadzenie

Oficjalną datą otwarcia stolicy Brazylii jest 22 kwietnia 1960 roku. Plany przeniesienia stolicy do wnętrza Brazylii pojawiały się od drugiej połowy XVIII w. Poprzednie dwie brazylijskie stolice, Salvador da Bahia i Rio de Janeiro, zostały zbudowane na wybrzeżu. Plany wróciły, kiedy Brazylia stała się niepodległa w 1822 roku, a sto lat później wstępnie ustalono, że miejscem pod nową stolicę będą rejonny jednego z obecnych miasta satelitarnych – Brasilii.

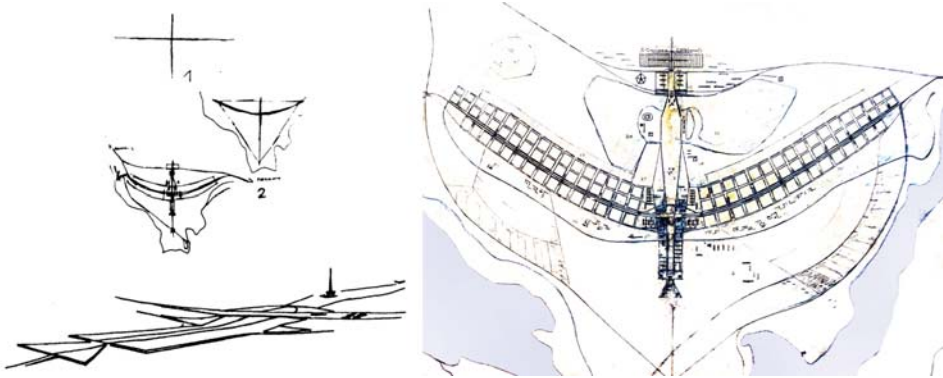
W 1955 roku Komisja ds. Nowej Stolicy Kraju ostatecznie wybrała miejsce, w którym Brasilia zostanie zbudowana. W 1956 roku, nowo wybrany prezydent Brazylii Juscelino Kubitschek de Oliveira utworzył spółkę Novacap w celu budowy nowej stolicy¹.

Projekt i realizacja

W międzynarodowym konkursie na plan urbanistyczny Brasilii w 1957 roku, spośród 27 prac wybrano projekt Lucio Costy.

Trzon zespołu Lucio Costy tworzyli architekci: Sergio Rocha, Marcelo Graca, Jose Ricardo Abreu, Luiz Aciola; inżynier Augusto Guimarães Filho, który został wybrany do nadzorowania realizacji *Plano Piloto*, architekt krajobrazu Roberto Burle Max, który zajął się terenami zielonymi, parkami, przestrzeniami półprywatnymi (dziedzińcami) i przestrzeniami publicznymi. Najważniejszą postacią zespołu stał się jednak Oscar Niemeyer, który zaprojektował najbardziej spektakularne budowle nowej stolicy.

¹ *Brasilia, capital of Brazil*, About Brasilia, 2015, www.aboutbrasilia.com/facts/history.php [dostęp: 28.05.2016].

Il. 1. Projekt wielkiego założenia *Plano Piloto* Costa wymyślił w swoim apartamencie przy plaży Leblon w Rio de Janeiro (rys. Lucio Costa)

Il. 2. Fragment kwartału *Superquadra 308* (fot. M.T.)

Projekt *Plano Piloto* zakładał stworzenie gigantycznej osi i przecinającej ją krzywej. Wzdłuż osi miały powstać budowle rządowe, administracyjne oraz użyteczności publicznej. Otoczone miały być one strefami hotelowymi i komercyjnymi. Na krzywą nałożono zabudowania mieszkalne. Ogromne skrzydła mieszkalne (długości ok. 7 km.) otaczające główną oś podzielono główną arterią na część południową i północną. Oś dostosowano to topografii terenu. Plan miasta był bardzo szczegółowy i drobiazgowy, i oprócz powyższych założeń, ograniczał obszary przemysłowe, obszary zabudowy, wysokości budynków itd.

Zabudowa mieszkaniowa (kwartały *Superquadra*) zamieszkiwana miała być przez 70% populacji miasta. Były to w zasadzie otwarte kwartały zabudowy mieszkaniowej. Każdy z nich składał się z 11 budynków. Otoczone zostały roślinnością. Ruch uliczny zminimalizowano, pozostawiając pomiędzy budynkami niewielką liczbę miejsc parkingowych. Resztę miejsc usytuowano pod ziemią. Ruch samochodowy zorganizowano w taki sposób, że ronda i bezpieczne skrzyżowania nie wymagały sygnalizacji świetlnych².

Zabudowa mieszkaniowa otrzymała charakter niezwykle prostych i eleganckich, 6-kondygnacyjnych (zgodnie z wytycznymi planu) budynków bez zbędnych zdobień i detali. Kondygnacje mieszkalne stanęły na słupach jakby nadwieszane nad parterami. Dzięki temu przestrzenie na tej kondygnacji mogły być kształtowane w dowolny sposób. Kondygnacje mieszkalne w większości przypadków miały schemat korytarzowy. Mieszkania znajdowały się po jednej stronie budynku (mając duże przeszklenia), głównie od strony południowej lub zachodniej, korytarze znajdowały się natomiast po północnej lub wschodniej stronie. Korytarze oddzielone były od dziedzińców perforowaną ścianą w formie dużej liczby kwadratowych otworów pozwalających na przewietrzanie i chroniących przed nadmiernym słońcem.

W większości przypadków partery przeznaczono na strefy wejściowe, patia, przestrzenie półprywatne dla mieszkańców budynków, lobby i pomieszczenia klubowe. Mieszkańcy wychodząc ze swoich budynków, trafiali wprost do zielonych ogrodów i na dziedzińce. Układ urbanistyczny kwartałów był dość podobny, jednak różniły się one niewielkimi elementami, głównie elewacji. Przez lata, kolejni mieszkańcy zmieniali nieco elementy budowli, poprawiali detale przy swoich mieszkaniach i obecnie najbardziej cenione to zachowane w niezmiennym kształcie, odnowione kwartały *Superquadra 108 i 308* (proj. Oscar Niemeyer, Sergio Rocha, Marcelo Graca, Jose Ricardo Abreu, Luiz Acioli, Roberto Burle Marx, 1960).

Model funkcjonalny był dość podobny do modelu najstarszej części Nowej Huty i zgodny z założeniami miasta policentrycznego. W najbliższym otoczeniu poszczególnych kwartałów znalazły się budynki usługowe, przedszkola, sklepy spożywcze i drobne usługi. W kilku kwartałach pojawiły się kościoły i obiekty spełniające kolejne funkcje użyteczności publicznej, m.in. szkoły podstawowe, kina oraz inne funkcje miejskie.

Pomiędzy kwartałami można znaleźć ciekawe przykłady kościołów projektu samego Niemeyera (Kościołek Matki Boskiej Fatimskiej, *Igrejinha Nossa Senhora de Fátima*, proj. 1958), Carlosa Alberta Navesa (Sanktuarium Dom Bosco, *Santuário Dom Bosco*, proj. 1963) czy nieco późniejszy kościół *Legião da Boa Vontade* (proj. R.R. Roberto, 1989). Jedno z kin projektu Oscara Niemeyera (jeden z pierwszych na świecie przykładów multiplexów składających się z kilku sal kinowych) również znalazło swoje miejsce pomiędzy zabudową mieszkaniową (*Cine Brasília*, 1960).

² A. Vulcao, *Brasilia and modernist architecture*, Digital Media in Social Context, 12.04.2014, <http://dmsec.ykud.com/2014/04/12/brasilia-and-modernist-architecture> [dostęp: 12.05.2016].

Il. 3. Kościół *Legião da Boa Vontade* (fot. M.T.)

Wzdłuż głównej osi (*Eixo Monumental*), po stronie północnej głównej arterii między kwartałami miejskimi znalazło się miejsce na część hotelową. Po obu stronach osi powstało kilkanaście hoteli. Ze względu na fakt, iż Brasília to wielkie założenie, przestrzeń przygotowana na hotele również była podobnej skali. Do dziś powstają kolejne hotele i wciąż wiele działek pozostaje pustych, czekając na swoje inwestycje. Można tu znaleźć kilka przykładów hoteli projektów m.in. Ruya Othake czy innych, nieco mniej znanych architektów brazylijskich.

Po południowej stronie głównej arterii (po obu stronach *Eixo Monumental*) znalazło się miejsce na budynki biurowe. Podobnie jak w przypadku części hotelowej, teren pod założenie biurowe był równie duży. Po dziś dzień pojawiają się kolejne wieżowce banków i korporacji. Wśród budowli komercyjnych odnaleźć można budynki *Sede da Ordem dos Advogados do Brasil* (proj. Oscar Niemeyer, 2008), *Banco Central do Brasil* (proj. Hélio Ferreira Pinto, 1981), Edifício Roberto Simonsen, *Confederação Nacional da Indústria* (proj. Eduardo Mendes da Rocha) lub siedzibę Banku Amazonii w Brasílii, *Banco da Amazônia* (2013). Warto podkreślić, że większość budynków biurowych przypomina kształtem brył i formą elewacji budynki projektowane przez Niemeyera w latach 60.

Sama główna oś miasta została przeznaczona na reprezentacyjne, rządowe i inne spektakularne budowle, które miały podkreślać potęgę państwa. Prawie wszystkie zostały zaprojektowane przez Oscara Niemeyera.

Dwieście pięćdziesiąt metrów szerokości i sześć pasów w każdym kierunku sprawiły, że 16-kilometrowej długości *Eixo Monumental* jest uważana za najszerszą aleję na świecie. Na zakończeniu osi znajduje się jeden z najśłynniejszych budynków na świecie. To Kongres Narodowy (*Congresso Nacional Do Brasil*, proj. Oscar Niemeyer, 1960). W jego okolicach znajdują się kolejne wyjątkowe budowle (wszystkie projektu Niemeyera): Ministerstwo Spraw Zagranicznych (*Palácio do tamaraty*, 1967), Ministerstwo Sprawiedliwości (*Palácio da Justiça*, 1963), rzeźba betonowa *Pombal* (hołd dla żony prezydenta Jânio Quadrosa, 1961), Panteon Ojczyzny i Wolności im. Tancredo Nevesa (*Panteão da Pátria e da Liberdade Tancredo Neves*, 1986), Sąd Najwyższy (*Supremo Tribunal Federal*, 1958), Przestrzeń Lucio Costy (*Espaço Lúcio Costa, Praçados Três Poderes*, 1960–1992), Siedziba prezydenta (*Palácio do Planalto*, 1960), Esplanada Ministerstw (*Esplanada Dos Ministérios*, 1960). Kolejne budowle powstawały w różnym czasie, jednak najważniejsze, potrzebne do funkcjonowania nowej stolicy powstały do 1961 roku.

Mottem prezydenta Juscelino Kubitschka rozpoczynającego pracę nad Brasilią było „Pięćdziesiąt lat w pięć”. Zależało mu przy tym, żeby jeszcze za jego kadencji uruchomić nową stolicę. Przydzielał nieograniczone środki finansowe, aby skończyć budowę. Kierował ogromne zasoby ludzkie do prac w Brasilii, materiały budowlane, piasek, cement przylatywał do miasta samolotami. Oficjalne otwarcie nastąpiło 22 kwietnia 1960 roku, zanim zostało ukończonych wiele z budynków i ministerstw.

W kolejnych latach powstawały następne budynki rządowe, kulturalne i sakralne³. Większość została zaprojektowana przez Oscara Niemeyera.

Brasilia rozwija się nieustannie, nie tylko jako ośrodek rządowy, ale również ekonomiczny i naukowy. W efekcie, ze 140-tysięcznego miasta w 1960 roku, a przewidywanego docelowo na 500-tysięczne, obecnie stolicę zamieszkuje 2 914 830 osób⁴.

³ Należy tu wymienić Katedrę Matki Boskiej z Aparecidy (*Catedral Metropolitana de Nossa Senhora Aparecida*, 1970), Teatr im. Pedra Calmona (*Teatro Pedro Calmon*, 1968), Muszlę akustyczną (*Concha Acústica*, 1973), wieżę telewizyjną (*Torre de Televisão*, 1965), Teatr Narodowy im. Cláudio Santoro (*Teatro Nacional Cláudio Santoro*, 1981), pomnik-muzeum prezydenta Juscelino Kubitschka (*Memorial Juscelino Kubitschek*, 1981), Trybunał Sprawiedliwości (*Court of Justice of the Federal District and the Territories*), Kwatery Główną Wojska (*Comando Militar do Planalto*), Katedrę Wojskową Królowej Pokoju (powstała pierwotnie jako zadanie ołtarza na mszę odprawioną w Brasilii przez papieża Jana Pawła II podczas jego pielgrzymki do Brazylii; *Catedral Militar Rainhada Paz*, 1994), Pomnik ludów tubylczych – Indian (*Memorial Dos Povos Indígenas*, 1999), Narodowe Muzeum i Bibliotekę Republiki w Kompleksie Kulturalnym Republiki (*Complexo Cultural da República*, 2006). Wszystkie zostały zaprojektowane przez Niemeyera. Park Kryształów (*Praça Duque de Caxias*, 1970, proj. Roberto Burle Marx, Haruyoshi Ono), Hala sportowa im. Nilsona Nelsona (*Ginásio Nilson Nelson*, 1973, proj. Ícaro de Castro Mello), Stadion narodowy im. Mané Garrincha (*Estádio Nacional Mané Garrincha*, Brasília, 1974 r. proj. Ícaro de Castro Mello, przebudowany na mistrzostwa świata w 2013 r., proj. Eduardo de Castro Mello 2013), Centrum konferencyjne Ulysses Guimarães (*Ulysses Guimarães Convention Centre*, 1978, proj. Sérgio Bernardes), Pałac Buriti (*Palácio do Buriti*, 1969, proj. Nauro Jorge Esteves), Izba Ustawodawcza Okręgu Federalnego (*Legislative Chamber of the Federal District*, 1989, proj. Projeto Paulista Arquitetura) i wiele innych.

⁴ W 2015 roku, za: Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística, *Brasília*, www.ibge.gov.br/estado-sat/perfil.php?lang=_EN&sigla=df [dostęp: 9.07.2016].

Il. 4. Zakończenie *Eixo Monumental* od strony wschodniej – *Congresso Nacional Do Brasil* (fot. M.T.)

Konsekwencje urbanistyczne

Według pierwotnych planów, Brasília miała być miastem dla władz państwowych i pracowników różnorodnych departamentów rządowych. Jednak w trakcie budowy, wielu Brazylijczyków z całego kraju (szczególnie z północnych i północno-wschodnich regionów) przenosiło się do Brasílii. Mieli oni wrócić do swoich domów po zakończeniu budowy stolicy, jednak powstawały kolejne budowle, a robotnicy (*Candangos*) kuszeni pracą i zarobkami nie planowali opuszczenia tak atrakcyjnego miasta. *Candangos* pozostali, widząc szansę na lepsze życie. Liczba kwartałów zaplanowanych w *Plano Piloto* okazała się zbyt mała. Rozwijały się małe miasta satelitarne (*Cidades Satélieis*) wokół Brasílii.

Konsekwencją zaprojektowania skończonego miasta stał się przypadkowy rozwój nowych jednostek miejskich. Kolejne budowle rządowe, departamenty i wydziały realizowane są w coraz większej odległości od podstawowego projektu bez szczególnego założenia urbanistycznego. Budowle powstają coraz bliżej sztucznego zbiornika, natomiast ich kształt dyktowany jest dwoma zmiennymi – własnością działek i pomysłem architektonicznym projektanta. I znów pojawia się tu nazwisko Oscara Niemeyera. Budynki realizowane obecnie są bowiem pokłosiem zamysłów wielkiego projektanta.

Odległości pomiędzy budowlami przestają odpowiadać miejskim założeniom. Główna oś miasta jest pusta. Mieszkańcy i odwiedzający docierają jedynie do miejsc spektakularnych (biblioteka, teatr, katedra, muzeum, plac Três Poderes) i wracają do samochodów. Wydawać się może, że wielka, zielona płaszczyzna monumentalnej osi jest znakomitym miejscem spacerów i odpoczynku mieszkańców (podobnie jak Błonia w Krakowie), jednak ogrodzenie terenu najszerszą arterią na świecie zamyka dostęp. Jeśli jednak uda się przebrnąć bezpiecznie przez 6 pasów jednego kierunku, to natrafi się na dodatkowych kilka jezdni prowadzących do odnóg i rozjazdów. Zarząd miasta, aby ożywić oś, organizuje pomiędzy pasami – na środku osi – koncerty, targi i inne atrakcje przyciągające mieszkańców, zamykając częściowo okoliczne drogi. Życie mieszkańców skupia się jednak głównie w strefach publicznych pomiędzy kwartałami mieszkalnymi (*Superquadras*).

Architektura skrzydeł mieszkalnych w charakterze i estetyce jest dość podobna do monumentalnych budynków przy osi, jednak różnorodność własności działek komercyjnych przenikających tereny mieszkalne powoduje, że zabudowa pawilonów usługowych i handlowych jest zróżnicowana, a kolorystyka tak różnorodna jak paleta wzornika barw. Zobaczyć można mieszaninę stylów architektonicznych, artykulacji, detali i ozdób.

Każdy kwartał podzielony został strefą komercyjną ze sklepami, restauracjami i barami, usługami. Każda strefa kończy się budowlą sakralną, kulturalną lub większą usługową umiejscowioną na osi strefy⁵.

Kilkadziesiąt lat efektywnego funkcjonowania tego miejsca spowodowało, że strefy komercyjne nie pozostają takie same jak w początkowych założeniach. Są zróżnicowane estetycznie, materiałowo i funkcjonalnie (w niedalekiej odległości od szpitala można znaleźć apteki, gdzie indziej powstały puby i restauracje, gdzie indziej sklepy z tekstyliami czy z towarami AGD). Większość zaprojektowanych stref w założeniu wciąż pozostaje niezagospodarowana i zaniedbana, planuje się jednak, by w najbliższym czasie zaadaptować je na nowe funkcje.

Wydaje się, że forma skrzydeł była tak mocna formalnie, że wiele budowli się w niej po prostu nie zmieściło. Ze skrzydeł wypadły zaprojektowany przez Oscara Niemeyera Uniwersytet Brasílii (*Universidade de Brasília*), 124 ambasy i nowe budynki rządowe, eleganckie wille mieszkalne i hotele usytuowane na brzegach sztucznego jeziora. Jeden niewielki park *Parque Olhos D'Água* znalazł się – zamiast dwóch kwartałów – w północnym skrzydle.

Jednak większość mieszkańców Dystryktu Federalnego Brasílii mieszka w 27 miastach satelitarnych otaczających miasto i połączonych ze stolicą autostradami i drogami szybkiego ruchu.

⁵ U. Junker, *Brasilia: How Brazil's capital became an architectural masterpiece* Stuff, Destinations, 26.08.2015, www.stuff.co.nz/travel/destinations/south-america/71440721/Brasilia-How-Brazils-capital-became-an-architectural-masterpiece [dostęp: 30.06.2016].

Dyskusje i analizy, krytyka i uznanie

W ostatnich latach nasilają się głosy krytyki nad zastosowaną przez Niemeyera w Brasilii kompozycją urbanistyczną.

Znane są nawiązania do Czandigarhu – Norma Evenson stwierdziła kiedyś, że „Chandigarh jest miastem pomników, ale w Brasilii miasto jest pomnikiem”⁶. Niewątpliwie słusznie zauważyła, że to miasto widziane jest w świecie wyłącznie przez pryzmat spektakularnych budowli.

Brasilią zachwycają się wszyscy w trakcie zbliżania się do lądowania na pobliskim lotnisku. Kompozycja Costy wywiera ogromne wrażenie. Formę urbanistyczną, podział na sektory funkcjonalne widziane z góry opisano w wielu wydawnictwach i czasopismach jako piękny przykład przestrzeni planistycznej. Costa i jego uczeń (Oscar Niemeyer) – komunista, chcieli, by Brasilia stała się miastem, gdzie przestrzeń została naukowo zorganizowana zgodnie z funkcją, a nie arbitralnymi kryteriami, takimi jak ludzki kaprys czy wartość rynkowa. Dlatego znalazły się w mieście sektory „południowe mieszkalne”, „północne hotelowe”, w pewnym sensie przypominające orwellowskie zapożyczenia. Projektanci nie wyobrażali sobie, aby w przyszłej stolicy mogły pojawić się fawele. Ludność miejska zmieścić się miała w kilkuset kwartałach zabudowy mieszkaniowej (superquadrach). Miasto przyszłości otrzymało arterie samochodowe, przeskalowany układ szerokich dróg, autostradowych skrzyżowań. W końcu samochody to również przyszłość.

Nikt nie zwracał uwagi na wydatki przeznaczane na nową stolicę. W tym czasie w Brazylii powstawały wielkie fabryki, zapory wodne, nowe farmy, Brazylija błyszczała w świecie. Słuchało się bossa novy, oglądało Pele. Kiedy prezydent zaspokoił swoje ego, zobaczono wielki pomnik, korupcję i ogromny deficyt finansowy państwa. A tekst jednej samby szydził „wolę być biedny na Copacabanie”⁷.

Wygląda na to, że projektowane zamysły nie do końca sprawdziły się w praktyce. Kwartały *Superquadras* zamieszkałe są dzisiaj przede wszystkim przez klasę wyższą i średnią, biedniejsi znaleźli swoje miejsca na obrzeżach miasta. Powstają tam cały czas kolejne fawele. Duże rozwarstwienie negatywnie wpływa na rozwój miasta. Na obrzeżach mieszka obecnie około 1,3 mln ludzi. Transport miejski nie przewidywał tak wielkiego rozrostu stolicy. Pierwsze linie metra powstały niedawno, budowane są kolejne. Komunikacja miejska używa starych, kilkudziesięcioletnich autobusów. Ulice są słabo oświetlone. Szerokość ulic wymusza używanie drogiego oświetlenia o sporym zasięgu. W związku z tym, niektóre z nich po prostu oświetlone nie są, a niektóre – tylko przy najbliższych krawędzi jezdni pasach.

⁶ M.K. Smith, *Monuments Melt Into City*, *Aging Modernism*, 5.01.2011, <https://agingmodernism.wordpress.com> [dostęp: 10.06.2016].

⁷ M. Ried, *Dreaming up Brasilia*, „The Economist”, Millennium issue: *From past to future*, 23.12.1999.

Jan Gehl twierdzi, że miasto powinno być projektowane nie tylko w skali wielkiej, czy średniej, ale również w skali wzroku, czyli niewielkiej, tak by zapewnić w nim lepsze warunki egzystencji godne ludzkiego wymiaru. To w tej skali miasto jest doświadczane przez swoich mieszkańców. Nie interesuje ich wielka oś miasta i spektakularne budowle. Tymczasem

Ludzki krajobraz w Brasilii jest kompletną porażką. Przestrzenie miejskie są zbyt rozległe, przez co zupełnie zniechęcające, ścieżki są zbyt długie, proste i nieinteresujące; w pozostałych częściach miasta zaparkowane samochody uniemożliwiają przyjemne chodzenie⁸.

Michael Reidz w „The Economist” próbuje mimo wszystko oceniać projekt Brasilii z 1957 roku pozytywnie. Udowadnia, że „miasto jest nie tylko monumentalne, ale również wygodne”. Nie tylko żelbetowe budowle Niemeyera mają się dobrze, ale również gospodarka rozwija się coraz lepiej. Wzrasta średni dochód na mieszkańca (najwyższy w całej Brazylii), powstały duże domy towarowe wypełnione po brzegi towarami, przestępczość jest dużo mniejsza niż w São Paulo czy Rio de Janeiro, a ze względu na brak fabryk i zakładów przemysłowych, mieszkańcy mogą oddychać czystym powietrzem⁹. Lata historii miasta, parki¹⁰, miejsca odpoczynku, coraz bardziej wyspecjalizowane biura i zakłady pracy zamieniają Brasilię w przyjemne miasto do życia, z dobrymi miejscami pracy.

Po 450 latach osadnicy przestali zatrzymywać się na wybrzeżu. Udało się w tym przypadku przenieść środek ciężkości do środka kraju. Udało się podnieść wydajność zbiorów rolnych uprawianych w środkowej części Brazylii.

Warto w tym miejscu przyjrzeć się jeszcze raz kwartałom. Wiele z krytycznych uwag dotyczy zbyt dużego napływu przyjezdnych, zbyt dużych odległości i przestrzeni głównej osi. Jednak życie mieszkańców w kwartałach wydaje się niezwykle udane. Zaprojektowane w duchu „miasta w mieście” (policentryzm) sprawiają, że do najbliższych potrzeb (sklepy spożywcze, przedszkola, podstawowe usługi) oraz do szkół i kościołów mieszkańcy mają wyjątkowo blisko. Specjalistyczne sklepy, bary, restauracje również są w zasięgu przechodnia. Podobne rozwiązania europejskie są niezwykle wysoko cenione przez naukowców.

Pod koniec XX wieku przeprowadzono ankietę wśród mieszkańców kwartałów miasta, pytając ich, czy Brasilia jest dobrym miastem do życia i wychowywania dzieci. Odpowiedzi zaskoczyły przede wszystkim krytyków. 74% stwierdziło, że tak, 12% że nie (14% nie miało zdania). Jakie cechy podkreślane są przez mieszkańców najczęściej? „Wygodne i spokojne życie... i więzi społeczne z sąsiadami”¹¹.

⁸ J. Gehl, *Miasta dla ludzi*, przeł. S. Nogalski, Wydawnictwo RAM, Kraków 2014, s. 194.

⁹ M. Ried, *Who says Brasilia doesn't work?*, „The Economist”, The Americas, Sao Paulo 18.06.1998.

¹⁰ W mieście i wokół niego znajduje się zoo i pięć parków: *City Park*, największy park w Ameryce Łacińskiej (obejmuje teren 420 ha), *Parque Burle Marx* (280 ha), *Parque Olhos d'Água* (21 ha), *Parquedas Aves* (83 ha) i park narodowy *Parque Nacional de Brasília* (rezerwat przyrody o powierzchni 30 000 ha).

¹¹ J. Holston, *The Modernist City: An Anthropological Critique of Brasilia*, University of Chicago Press, Chicago 1989.

Il. 5. *Palácio da Justiça* (fot. M.T.)

Krytycy Brasílii podnoszą argument, że miasto nie jest przeznaczone do promowania aktywności społecznej. Wskazują na nieludzką skalę Osi, ale można odnieść wrażenie, że zapominają o kwartałach *Superquadra*. Costa najwyraźniej świadom był skali miasta, projektując kwartały w omówiony powyżej sposób („...zaprojektowane by pogodzić tę nieludzką skalę ze skalą jednostki”)¹². Fares El-Dahdah przypomina, że pomiędzy kwartałami znajdują się szkoły, sale gimnastyczne, baseny, kościoły, sklepy, przestrzeń rekreacyjna, obiekty usługowe i opieki zdrowotnej. Utopione są one w zieleni; w miarę możliwości pozbyto się w środku ruchu samochodowego. 3500 mieszkańców (zamieszkujących 1584 mieszkania) każdego z kwartałów żyje w samowystarczalnych jednostkach społecznych. Mimo że Brasílija to miasto wymagające samochodu, odległości pomiędzy kwartałami i usługami są zaprojektowane tak, by dostęp do nich możliwy był pieszo¹³.

Powstanie Brasílii w założeniach modernistycznych było krytykowane bardzo mocno, zanim stolicę oficjalnie otwarto (patrz: Bruno Cwi, Sibyl Moholy-Nagy)¹⁴, jednak wybudowanie tak gigantycznego założenia w trzy i pół roku było chwalone jako epicki atut samostanowienia Brazylijczyków (patrz: Norma

¹² F. El-Dahdah, *Lucio Costa: Brasílija's Superquadra*, Prestel Publishing, Munich 2005, s. 93.

¹³ *Ibidem*, s. 19.

¹⁴ D.M. Macedo, S. Ficher, *Brasílija: Preservation of a Modernist City*, The Getty Conservation Institute, 2013, www.getty.edu/conservation/publications_resources/newsletters/28_1/brasilia.html [dostęp: 15.06.2016].

Evenson)¹⁵. Brasilia natychmiast stała się pomnikiem własnej państwowości, a budowle Niemeyera – nowymi symbolami narodu.

Przyszłość

W obecnych czasach powstaje bardzo niewiele miast planowanych na kilkadziesiąt/kilkaset tysięcy mieszkańców. Przede wszystkim założenia takie realizowane są w Chinach i niektórych republikach postsowieckich. Być może krytyka, która spada na Brazylię, podyktowana była również faktem, że w większości przypadków realizacje chińskie zakończyły się niepowodzeniem. Jan Gehl przywołuje również Dubaj i dzielnicę Orestad w Kopenhadze – jako niezbyt udane przykłady rozwiązania przestrzeni miasta dla mieszkańców¹⁶.

Różnica w zaludnieniu i gęstości zabudowy Brazylii, wiele pustych, niezamieszkałych terenów, w innych miejscach zbyt duża intensywność z wysokimi budynkami, niedostateczny system transportu zbiorowego, zaniedbane przestrzenie publiczne – to problemy dzisiejszej Brazylii. Jednak duży wpływ na ten stan rzeczy mają nie tyle projekty Costy czy Niemeyera (choć to one zapoczątkowały proces), a błędne decyzje polityki miejskiej, które doprowadziły do powyższych problemów¹⁷.

W 1987 roku Brasilia wpisana została na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO jako wciąż niekompletny (nieskończony) zespół zabudowy. Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków zaleciła, aby dodatkowe przepisy zapewniły zachowanie miejskiej przestrzeni Costy i Niemeyera. Władze federalne w 1992 roku wydały zgodę na zabudowę Osi Monumentalnej i uzupełniania oryginalnego *Plano Piloto*¹⁸. To zarządzenie spowodowało chaotyczną rozbudowę miasta po wschodniej stronie skrzydeł. Nawet Niemeyer nie oparł się pokusie niezbędnych uzupełnień. Wiele z budowli rządowych jego projektu powstało na obrzeżach „skrzydeł”. Jednak ostatecznie przystąpiono do planu ochrony tego dziedzictwa.

W XXI wiek Brasilia wkroczyła z odpowiednimi prawnymi rozwiązaniami, które zachowują rozwiązania projektu Costy. Deweloperzy budują swoje osiedla poza *Plano Piloto*, w znacznej odległości od centrum miasta, a pomysł Niemeyera – wybudowanie 100-metrowego obelisku na środku Osi w 2009 roku nie doszedł do skutku. Zabudowy mieszkaniowa i hybrydowa wprowadzana w odpowiedniej skali wydają się udanymi rozwiązaniami. Cele na najbliższe lata, jakie wytyczył sobie rząd federalny, obejmują poprawę rozwiązań przestrzeni publicznych, chodników, parkingów, małej architektury i innych elementów nie-

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ J. Gehl, *op. cit.*, s. 197.

¹⁷ D.M. Macedo, S. Fischer, *op. cit.*

¹⁸ *Ibidem*.

zbędnych do życia miejskiego. Coraz częściej pojawiają się sygnały mówiące o potrzebie debat publicznych dotyczących kolejnych rozwiązań miejskich, podkreśla się potrzebę wyłaniania nowych obiektów oraz całych obszarów miejskich (na przykład wypełnienie sektora komercyjnego czy hotelowego) w konkursach architektonicznych¹⁹. Oczekiwany jest również rozwój transportu zbiorowego, przede wszystkim kolejnych linii metra. Każdy przystanek generować będzie kolejne miejsca handlu, usług, powstawania przestrzeni publicznych.

Jeśli powstanie spójny plan zarządzania przestrzennego, który mógłby ułatwić zrównoważoną rozbudowę i przyszłe zmiany, wówczas Brasilia zacznie zmieniać się w piękniejsze, bardziej przyjazne mieszkańcom miasto. Jeśli w tym planie uda się zdefiniować kontekst dziedzictwa UNESCO, zrównoważyć znaczenie kulturowe i społeczne z polityką miasta, ustali się planowanie zależnych od siebie centrum i przedmieści jako jednego podmiotu, wtedy wprowadzone zostaną odpowiednie relacje pomiędzy obszarem *Plano Piloto* Lucio Costy a okolicznymi obszarami metropolitalnymi²⁰.

Podsumowanie

Modernistyczne podejście do rozwiązania miejskiego sprawiło, że na nowo zdefiniowano i zmieniono tradycyjną funkcję miejskiego ruchu i całkowicie przekształcono pierwotne relacje między ulicami, samochodami i ruchem pieszych. I ten element jest jednym z najbardziej krytykowanych w ocenie przestrzeni tego miasta. Jednak już w 1961 roku Lucio Costa przypominał, że przy projektowaniu uwzględnił trzy skale projektowania miasta (wielka skala całego miasta, średnia skala planowania i mała skala ludzka, obecnie postulowane przez Jana Gehla)²¹.

Brasilia stała się laboratorium dla projektantów wielkich założeń. Chcąc rozważyć nowoczesne miasto od podstaw, projektanci uwzględniać muszą konteksty i dziedzictwo kulturowe, dobrać odpowiednie (często niesprecyzowane) definicje wartości, realia społeczne i wiele innych, które czerpać mogą garściami z eksperymentu, który powstał niecałe 60 lat temu.

Współczesna Brasilia jest pulsującym i dynamicznie rozwijającym się miastem. Mimo wielu niepowodzeń i wątpliwych rozwiązań urbanistycznych, mieszkańcy są bardzo zadowoleni z życia w swoim mieście. Patrząc na stolicę z perspektywy 60 lat, można uznać, że unikatowy na światową skalę eksperyment się udał. Choć zastrzec należy, że proces tego eksperymentu jeszcze się nie zakończył. Wydaje się, że po latach analiz, krytyki i badań, znaleziono sposób,

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ R. Banerji, *Niemeyer's Brasilia: Does it work as a city?*, „BBC World Service Magazine”, 7.12.2012, <http://www.bbc.com/news/magazine-20632277> [dostęp: 25.06.2016].

²¹ D.M. Macedo, S. Fischer, *op. cit.*

by poprowadzić Brasilię w lepsze jutro. Zważywszy, że miasto to żywa tkanka, która rozwija się kilkaset lat, należy jednak oczekiwać odpowiedzi na powyższe pytania od następnych pokoleń.

Pewnego dnia Lucio Costa powiedział:

Jestem szczęśliwy mimo tej całej krytyki i pomimo pewnych rzeczy, które zostały tu zniekształcone. Projekt był jedną rzeczą, realizacja kolejną, ale myślę, że wiele cech, które charakteryzują Brasilię, przetrwało. To spokojna miejscowość, która różni się od wszystkich innych miast brazylijskich. Ma wyjątkową osobowość²².

²² M. Layton, *Urban Design and the New City, Brasilia*, [w:] *Resilience in Urban Design*, 4th International Urban Design Conference, AST Management Pty Ltd, Gold Coast 2011, s. 11.